

Makale Geliş | Received: 13.01.2018

Makale Kabul | Accepted: 13.03.2018

DOI: 10.20981/kaygi.412223

Emine AYDOĞAN

Arş. Gör. | Res. Assist.

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum, TR
Atatürk University, Faculty of Letters, Philosophy Department, Erzurum, TR

e.aydogan@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5173-3034

Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill

Öz

Felsefe tarihinde Yararcı teorinin temsilcisi olarak sahneye çıkan John Stuart Mill çeşitlilik ve bireysel özerklik fikriyle de liberalizmin önemli bir ismi haline gelir. Mill, gerek yararcılıkta gerekse liberalizmde klasik bir temsilci olarak değerlendirilemez. Çünkü o yararcılığı, toplumsal ve entelektüel anlamda zenginleştirirken liberalizmi'de bu yönde, yararcılığıyla tutarlı bir şekilde klasik liberalizmden modern liberalizm çizgisine taşır. Mill'in gerek yararcılığı gerekse liberalizmi için temel bir unsur olarak görülen hoşgörü kavramı burada dikkat edilmesi gereken önemli bir düğüm noktası olarak görülebilir. Hoşgörü kavramı özgürlük, çeşitlilik gibi kavramlardan daha geniş kapsamlı ve onların varlığını garanti altına alan bir kavramdır. Bu kavram siyasi düşünceye Locke ile girmiş olsa da modern düşüncede bu kavrama son şeklini vermiş olan Mill'dir. Mill, hoşgörüyü sadece din özgürlüğü bağlamında değil birçok açıdan değerlendirme fırsatı sunar. Liberalizmde referansı olan otonom birey ideali Mill ile gerçekleşme imkânı bulur. Mill'in bu bireysel özerkliği temin edecek ilkesi ise hoşgördür.

Anahtar Kelimeler

John Stuart Mill, Liberalizm, Hoşgörü, Çeşitlilik, Özgürlük, Özerklik.

Liberal Interpretation of Tolerance: John Stuart Mill

Abstract

John Stuart Mill, taking to the stage as a representative of utilitarian theory has also become a critical name of liberalism with his idea of diversity and individual autonomy. It is not possible to regard Mill as a classical representative in both utilitarianism and liberalism. Because he enriches utilitarianism in social and intellectual sense while he moves liberalism from classical liberalism to modern liberalism in a consistent way with utilitarianism. The concept tolerance by Mill that is considered to be fundamental for both utilitarianism and liberalism can also be conceived as a significant ceasura. Tolerance is a term that is more comprehensive than the terms, freedom and diversity and guarantees their presences. Although this term is introduced into the political thought with Locke, in modern thought Mill gives this term its last shape. Mill also offers an opportunity to assess tolerance not only in the context of freedom of religion but also different aspects. It is the tolerance autonomy of Mill that ensures this individual autonomy.

Keywords

John Stuart Mill, Liberalism, Tolerance, Diversity, Freedom, Autonomy.

Giriş

Liberal kavramı latince kökenli olup, ilk kez İspanya’da kullanılır. Her ne kadar Liberalizmin fikri temelleri/inşası feodalitenin çöküşü, Rönesans ve Reformun ortaya çıkışına dayansa da o tam anlamıyla 18.yüzyılda sahneye çıkar. Kendisi “belli bir siyaset felsefesini olduğu kadar, bir kişi telakkisi ve ahlak anlayışı da ihtiva eden” politik bir ideolojidir. (Cevizci 2010: 1018; Torun-Macit 2014: 267-268) Liberalizme anlam olarak baktığımızda o özgürlük taraftarlığı olarak görülür. Burada kastedilen ise bireysel özgürlüktür.

Felsefe tarihinde liberalizmin kurucu filozofu olarak görülen isim John Locke’tur. Öte yandan liberalizmin beslendiği bir kaynak olarak Immanuel Kant’tan da bahsedilebilir. Kant genel olarak liberalist olarak düşünülmesi de “...bireysel özerkliği son derece kesin bir biçimde tesis etmesi, yani onu ahlak yasasının biricik ilkesi kılması nedeniyle” liberalizmi felsefi noktada besleyen kaynaklardan biri olarak verilir (Yürüşen 1996: 136). Tabii liberalizmi temsil noktasında birçok isimden bahsedilebilir: John Locke, Adam Smith, Montesquieu, Thomas Jefferson, John Stuart Mill, Lord Action, T.H. Green, John Dewey ve Isaiah Berlin, John Rawls gibi. Diğer taraftan bu isimler üst başlık olarak liberal diye verilse de liberalizmle ilgili birçok temel konuda hemfikir değillerdir. Yani karşımızda liberalizm değil bireysel liberaller vardır. Bu bireysel liberallerden biri olarak John Stuart Mill’in bu konudaki fikirleri “liberalizmin kalbi” olarak nitelendirilir. Böyle bir nitelendirmenin nedeni onun liberalizm türleri olan klasik ve modern liberalizm arasında bir köprü vazifesi görmesinden ileri gelir. Heywood bu iddiasını şöyle somutlaştırır: “...onun fikirleri hem 19.yüzyıl başlarına doğru geriye hem de 20. yüzyıla doğru ileriye bakar.” (Heywood 2009: 70)

19. Yüzyıl liberalizmi olarak adlandırılan Klasik liberalizmde doğal haklar, faydacılık, ekonomik liberalizm, Sosyal Darwinizm ve neo-liberalizm gibi kavramlar bizi karşılarken; 20. Yüzyıl liberalizmi olarak adlandırılan Modern liberalizmde ise bireysellik, pozitif özgürlük, sosyal liberalizm ve ekonomik işletmecilik kavramları ön plana çıkar. Mill'e baktığımızda onun liberalizminde ilkin modern liberalizmde olduğu gibi bireysellik kavramı temeldir. Ancak bu bireysellik klasik liberalizmin bencil bireyselciliğinden - Bentham'ın bireyselciliğinden - farklı olarak "gelişmeci bir bireyselciliktir". Yani; o insanı sadece maddi ihtiyaçlarına indirgemek yerine onun entelektüel gelişimini de dikkate alır. Mill'in liberalizminde ikinci olarak dikkati çeken, Özgürlük ilkesidir. Mill, klasik liberalizmin negatif özgürlüğünden ziyade modern liberalizmin pozitif özgürlük anlayışına sahiptir (Heywood 2009: 71). Bu konuda özellikle işçilerin ve kadınların hakları için gösterdiği çaba dikkate değerdir. Kadınların köleleştirilmesi kitabında onlara oy hakkı verilmesi gerektiğinin mücadelesini verir. Ancak bu oy hakkının ötesinde toplumsal açıdan kadınlarla ilgili mevcut eşitsizlik durumunu ortadan kaldırmaya çalışır. Bu manada ilişkilerde " tarafların hiçbirinin bir diğeri üzerinde herhangi bir güç ya da ayrıcalığa sahip olmayacağı" mutlak bir eşitlik ilkesini kabul eder (Mill 1990: 162). Mill'in liberalizminin diğ er bir yönü; o klasik liberalizmin minimal gece bekçisi devlet anlayışından ziyade modern liberalizmin refah devleti anlayışını temele alır. Yani devletten beklenen, toplum içerisinde hak kaybına uğramış ya da dezavantajlı konuma getirilmiş bireylere karşı toplumsal bir sorumluluk yüklenmesi ve onlara bir takım sosyal haklar – sağlık, barınma, eğitim - sunarak bu eşitsizlik durumunu ortadan kaldırmaya çalışmasıdır. Mill'de yararcılık ve liberalizm arasında olası bir çatışma ihtimali tam da bu noktada tartışılır. Mill *Özgürlük Üstüne*'de diğ erlerine zarar vermeyen kişisel eylemlerde hükümet müdahalesi olmaması gerektiğini iddia eder. Ama diğ er taraftan kişisel eylemlerde devlet müdahalesi bazen yarar artırabilir. Bu noktada Mill refah devletiyle, yararcılığıyla tutarlı olurken bir liberalist olarak da bu müdahaleye sınırları özgürlük noktasında çizmiş olduğu söylenebilir. Ancak bu sınırlama bazı liberal yorumcuların inandığı kadar kısıtlayıcı değildir (Mill 2000: 102; Kurer 2006: 200-202, 212). Mill refah devleti anlayışıyla bağlantılı olarak serbest piyasa ekonomisine de karşı çıkar. Liberalizmle özellikle de klasik liberalizm ile özdeşleşmiş olan serbest piyasa temelinde toplumdaki refaha katkı yapmak şöyle dursun bireysel eşitsizlikleri arttırması ya da işçi sınıfının haklarını istismar etmesi nedeniyle genel itibariyle modern liberaller özelde de Mill tarafından eleştiriye uğrar. Mill'in liberalizminin temel yönlerinden bir diğ eri de hoşgörü'dür. Liberalizmin temel unsurların biri olarak hoşgörü hem klasik liberalizmin hem de modern liberalizmin odak noktalarından biridir. Hoşgörü kavramı özgürlük, çeşitlilik gibi kavramlardan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Başka bir deyişle, "...çeşitlilik, özgürlük ve özerklik kavramları, moral ilerlemeye hizmet ederlerken, hoşgörü, bunların varlığını garanti altına alan bir unsur, bir araç olarak değerlendirilir." (Yürüşen 1996: 170) Hoşgörü liberalizmi oluşturan temel unsurlarından biri olarak ele alındığı gibi liberalizmin ahlaki unsuru olarak da verilir. Nasıl verilirse verilsin Locke'dan beri hoşgörünün liberal bir değer olduğu konusunda liberaller arasında fikir birliği vardır. Liberalizm için hoşgörünün varlığı elzemdir. Çünkü bireysel olarak farklı hayat tarzları ve düşüncelerine sahip bireyleri ortak bir toplumsal yaşamda bir arada tutmanın ahlaki formülü hoşgördür. Örgütlenme özgürlüğünü devam ettiren/sürdüren ve böylece özgürlük bilincini koruyan bir toplum ilk erdemi hoşgörü olan bir toplumdur (Kukathas

2003:119). Çoğulculuk hoşgörüyle mümkündür. Diğer taraftan liberal hoşgörü sınırsız bir çoğulculuk ve farklılığa da işaret etmez. Örneğin; Locke dinsel hoşgörüyü savunmasına rağmen bu hoşgörü ilkesinin ulusal egemenlik için bir tehdit oluşturacak şekilde genişletilmesine de razı değildir.

Hoşgörü ile ilgili olarak bir tanım yapmak gerekirse; “Hoşgörü, müsamaha, insanların bizim onaylamadığımız bir şekilde düşünme, konuşma ve eylemlerde bulunmalarına göz yumma istekliliği demektir.” (Heywood 2009: 50-51) Yine başka bir tanım olarak Fransız yazar Voltaire *Felsefe Sözlüğü*'nde insanın genel tabiatının zayıf ve hata yapmaya eğilimli olduğunu ve böyle olduğu içinde bizlerin karşılıklı olarak bu yönümüzü hoş görmek gerektiğini söyler. Başka bir ifadeyle o kabul etmemiz gereken doğal bir yasadır (Voltaire 1977: 381) Tabii hoşgörü ile ilgili daha birçok tanım yapılabilir. Örneğin; Peter Nicholson ise hoşgörüğü şöyle tanımlar: Hoşgörü kişinin kendi önemli bulduğu bir şeyden sapmış olan, ayrılmış olan ve ahlaki olarak da onaylamamasına rağmen başkalarının bu görüş ve eylemlerini önleme gücünü kullanmaktan kaçınma erdemidir (Nicholson 1985: 162). Burada önemli olan kısım, kişinin bunu önleme gücünün olmasına rağmen müdahalede bulunmamasıdır. İşte hoşgörü tam da bu noktada ortaya çıkar. Öte yandan hoşgörü zaman zaman tahammül ya da sabrı gerektirse de diğerleri için saygı, empati, takdir ya da hatta fazla ilgi gerektirmez (Kukathas 2003: 23).

Özgürlükte olduğu gibi hoşgörü de de negatif ve pozitif hoşgörü olmak üzere ikili ayrımına gidilir (Nicholson 1985: 158). Negatif hoşgörü, bireyin diğer bireylere karşı onları rahatsız edici herhangi bir müdahale de bulunmama durumudur. Yani negatif özgürlükte olduğu gibi negatif hoşgörü de bireye müdahalesizlik durumu var iken Pozitif hoşgörü de bireye rahatsızlık verilmediği gibi bu tarz durumlarda birey, grup ya da toplumlara destekleme ve iyileştirme söz konusudur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki negatif hoşgörü gerçekleştirilmeden pozitif hoşgörü pek de mümkün değildir. (Yürüşen 1996: 55-56) Hoşgörü ile ilgili verdiğimiz tanımlara baktığımızda Nicholson'un tanımı negatif hoşgörüye örnek olarak gösterilebilir.

John Stuart Mill ve Yararcılık

Liberalizmin önemli isimlerinden biri olarak verdiğimiz John Stuart Mill aynı zamanda Yararcı ekolün temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Mill, felsefi serüvenine bir bakıma ona miras kalan *Yararcılık* ile başlar. Miras kalır; çünkü Mill yararcı ekolün önemli iki ismi olan James Mill ve Bentham tarafından bu gelenek içerisinde yetiştirilir. Mill'in miras aldığı bu *Yararcı ekol* nedir diye baktığımızda yararcılık: “Genel iktisadi bir öğretisi, bir siyaset felsefesi ve toplum teorisi olarak iynin, mutluluk ya da hazzı ve dolayısıyla da doğruya eşit olması” demektir (Cevzici 2010:1634). Yani genel olarak yararcılık bir eylemin doğru ya da yanlışlığını sağladığı faydaya göre belirleyen etik bir teoridir. Bu teorisin kökleri Hume'a kadar geri gitse de yararcılık asıl çehresini Bentham ve Mill ile kazanır. Aslında yararcılık ilk çağ hazırlığının toplumsal anlayışla tamamlanmış, modernize olmuş halidir (Cevzici 2010:1634). Bentham'ın çıkış argümanı “her insan varlığında kendini gözetilen ilginin toplumsal çıkara baskın olduğu”dur. Bentham için birey en temel noktadadır. Toplum

da bireyler toplamı ya da bir kurgudur. Bireyde de önemli olan arzu ve isteklerdir, akıl Hume’da olduğu gibi sadece bu isteklerin karşılanması bir araçtır.

Ancak Mill’in yararçı ekolle yetişmiş olması Babası James Mill ve Bentham’ı her anlamda olumladığı anlamına gelmez. Mill, geçirdiği bunalımdan¹ sonra babası ve Bentham’la ilgili bazı hayal kırıklıkları yaşar. Bunlar genel itibariyle üç başlıkta özetlenebilir: İlk Mill, Bentham’ın fikirlerinin duygusal anlamda yetersiz ve bu anlamda da mekanik olduğunu görür ki Mill’in bu eksikliği görmesinde Alman romantiklerinin etkisi olur. İkinci olarak, Benthamcı anlayış özgürlük ve sorumluluk konusunda onu yeterince ikna edemez. Son olarak da yararçılığın bireysel ve toplumsal çıkar ile ilgili noktalarında bazı değişikliklere gider (Çağla 2007: 23-24). Yine her ne kadar Mill’in kendisi yararçı olarak sahneye çıksa da birçok temel noktada yararçılığa ters düşer. Ancak temelde Mill yararçı ahlakında Bentham gibi “en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu” argümanını savunur. Tabii ki Mill, hazı mutluluğa özdeş kılar. O, yararçılığı temellendirirken öncelikle insan yaşamının amacının mutluluk olduğunu söyler. Farkı, Mill bu argümanın dayandığı insanı, sadece duyumsayan bir hayvana eşitlemez. Bunun için de hazları sadece bedensel hazlara indirgemez. Onun mutluluktan anladığı sadece aşağı türden hazlar değildir. Mill, Bentham’ın niceliksel hazcılığını kabul etmez. O hazlarda nitelik ayırımına gider. Bu niteliksel değerlendirme önemlidir. Çünkü nasıl ki, insanlar bir takım şeyleri değerlendirirken nicelik ve nitelik olarak ikili bir değerlendirmeye tabi tutuyorlarsa hazlar söz konusu olduğunda da sadece niceliğe bakılamaz (Mill 1965: 13). Bu noktada da entelektüel ya da ahlaki bir takım hazlar devreye girer. Yani hazları aşağı ve yüksek hazlar olmak üzere ikiye ayırır. Entelektüel, zihinsel, ahlaki, estetik dediği hazların sağladığı mutluluk, bedensel ya da aşağı hazların sağladığı mutluluktan daha üstündür. Mill’in Bentham’dan farklılaşan bu hazcılığının en iyi kendi cümlesi anlatır: “Halinden memnun bir domuz olmaktansa, halinden memnun olmayan bir insan olmak, bahtiyar bir budala olmaktansa muzdarip bir Sokrates olmak daha iyidir.” (Mill 1965: 15). Gerçekten de bu türden entelektüel hazlar insanı diğer insanlardan daha mı mutlu kılar? Örneğin dâhiler, sanatçılar üstün zekaları, yetenekleri nedeniyle diğer insanlardan daha mı mutludurlar? (Billington 2011: 192) Van Gogh sanatsal yetisi baskın olmayan insanlardan daha mı mutluydu? Belki de Mill’i doğrulamayacak şekilde daha da mutsuzdur.

Mill için *en yüksek iyi olarak mutluluk’a* baktığımızda bu kelimeyle kastedilen haz ya da acının yokluğudur. Yani insan sadece mutluluğun peşinden koşmaz aynı zamanda mutsuzluktan da kaçınır. Öte yandan Mill’in mutluluk anlayışı Bentham’dan daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Çünkü o mutluluktan yalnızca yüksek hazların anlaşılması gerektiğini eski mutluluk savunucularının da mutluluktan anladığının aynı şey olduğunu söyler: “...saadet bir vecit (vecd), kendinden geçiş hayatı değildi. Belki az ve geçici ıstıraplardan meydana gelmiş böyle anlar ve etkinin edilgin üzerine kesin galebesiyle çok ve çeşitli zevkleri ve şu esası taşıyordu; hayattan onun verebileceği şeyden fazlasını beklememelidir.” (Mill 1965: 20) Tabii Mill’in insanların genel olarak mutluluğu istediğine dair ortaya koyabileceği tek bir argümanı vardır: “Bir

¹ John Stuart Mill 20 yaşında ciddi bir depresyon geçirir ki bu büyük oranda küçük yaşta aldığı “salt akademik ve zihinsel” bir eğitime bağlanır. Mill’in kendisi de bu durumu zaman zaman eleştirir.

şeyin istenir, arzuya değer olduğunu ispat için onun şimdiki zamanda bütün insanlar tarafından arzu edildiğini söylemekten başka bir kanıtımız olmamasından korkarım.” (Mill 1965: 55). Mill yararcılığını ahlaki olarak da temellendirir. Nasıl ki yarar insan hareketlerinin amacı ise zorunlu olarak ahlakında temel ölçütüdür (Mill 1965: 19). Ya da başka bir ifadeyle Mill’e göre ahlaki ilkeler bireye ya da topluma yararlı oldukları için vardırlar. Son olarak Mill yararcılığını tam anlamıyla temsil eden ilkeyi Nasıralı İsa’nın düsturunda bulduğunu ifade eder: “başkasının size yapmasını istediğiniz şeyi yapmak, komşunuzu kendiniz gibi sevmek.” (Mill 1965: 27). Bu ifade gösterir ki Mill’in yarardan anladığı ve anlatmaya çalıştığı onun “ne pahasına olursa olsun bir çıkar gözetme biçimi” olmadığıdır. Mill’de herkes gibi çıkarları için suç işleyen insanlara karşıdır. Bu nedenle insanların mutluluğunun tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için kendisine bir *fazilet duygusunun* eşlik etmesi gerektiğini savunur (Billington 2011: 184-186).

Mill ve Liberal Hoşgörü

Liberalizmde olduğu gibi hoşgörü kavramında da akla ilk gelen isim Locke’dur. Çünkü hoşgörünün liberal yorumu 17. Yüzyılda din özgürlüğüyle ilgili konularda bazı filozofların katkısıyla ortaya çıkmıştır ki bu isimlerden önemli ikisi Locke ve Milton’dur (Heywood 2016: 58). Yani hoşgörünün ilk uygulamaları din özgürlüğü noktasında olur. Ama genel olarak bakıldığında batıda hoşgörüyle ilgili dört isim öne çıkar: Spinoza, Locke, Voltaire ve Mill (Cevizci 2010: 1103). Liberalizmin önemli simalarından biri olarak Mill hoşgörü konusunda Locke’un bir adım gerisinden gelse de zamanla onun bir adım ötesine geçmeyi başarır. Çünkü Locke hoşgörüyle dinsel özgürlük bağlamında açıklama çabası içerisindeyken Mill, hoşgörüyle daha geniş bir perspektiften okumaya çalışır. Ayrıca Locke’dan farklı olarak hoşgörünün irrasyonelitesini açıklamakla kalmaz aynı zamanda onun immoralitesini de ortaya koyar. (Yürüşen 1996: 141)

Mill’in hoşgörü anlayışı iki temel üzerinde yükselir: İlki “...insan doğasının çeşitli olduğu ve onun kendini, yalnızca kendindeki bütün çeşitliliği içinde ifade etmesine izin verildiği takdirde geliştirilebileceği inancıdır.” İkincisi ise “...yaşamaya değer olan hayatın, kişinin kendi kendisinin seçtiği ve kendisinin belirlediği hayat olduğunu bildiren bireysel özerklik inancıdır.” (Yürüşen 1996: 140) Öyleyse burada ilkin bakmamız gereken Mill için insan doğasıdır.

İnsan Doğası ve Özgürlük

Mill’in özgürlük ve hoşgörü savunusunda ele alınması gereken başlıca konulardan biri insan doğasıdır. Mill felsefe tarihi içerisinde insanla ilgili olarak doğalcı bir yaklaşım benimser. Bu bağlamda çeşitli yaklaşımlara göre Mill sadece Hegel ve Nietzsche ile karşılaştırılabilir. Çünkü;

Hegel öz-aşkınlık arzusunun mutlak idealizm içinde yüceltti. Mill ve Nietzsche ise bu arzuya sahip olup idealizmi reddeden ve doğalcı bir insan yaklaşımına – Nietzsche’nin sözleriyle ‘ötesi olmadığı, doğal bir dünyada doğal bir varlık olarak

insanın kabul edildiği yaklaşıma – sadık olarak alternatif yollar sundu. Her ikisi de farklı yollarla da olsa, böyle bir dünyada insan aşkınlığının ya da kendini gerçekleştirmenin yolunu aradı. Her ikisi de modern kavramının karşı kutbu olarak doğalcılığı tanımladılar (Çağla 2007: 67-68).

Aslında bu girişim yani insana seküler bir sonsuzluk atfetme girişimi felsefe tarihinde çokça cereyan eden bir durumdur. Mill'in "fizikötesinin amansız düşmanı olan köktenci (radikal)" filozofların önde gelen isimlerinden biri olarak bu adımı atması olağandır (Gürbüz 1999: 115). Öyle ki Tanrıya inanmasına rağmen Descartes bile Tanrı karşısında insana bir özerklik atfetme çabası içerisinde olur.

Mill insan doğası ile ilgili olarak ilkin bireysel anlamda insan doğasının çeşitliliğine vurgu yapar: "İnsan yapısı, bir modele göre yapılıp kendisine emredilecek işi harfi harfine görmeye koşulacak bir makine değildir, kendisini canlı bir varlık yapan iç kuvvetlerin eğilimine göre enine boyuna gelişmek ve büyümek isteyen bir ağaçtır." (Mill 2000: 82) Her insan böyle farklı iç potansiyele sahip olduğu için onları aynı koşullara mahkûm etmek doğru değildir. Hatta bu konuda Mill'in iyi bilinen bir benzetmesi vardır: "İdeal karakter, belirgin hiçbir karaktere sahip olmamaktır; insan doğasının belirli bir şekilde göze çarpan ve kişiye sıradan insanlıktan belirgin bir başkalık vermek eğiliminde olan yanını bastırmak, tıpkı bir Çinli kadının ayağı gibi, cendereye sokup sakat etmektir." (Mill 2000: 95) Öyleyse birey bu potansiyeli geliştirebilmek için özgür olmalıdır. Bu yüzden Mill, özgürlüğü insanlığın gelişiminin tükenmez ve ebedi kaynağı olarak görür. Ne kadar birey varsa o kadar çok bağımsız gelişme merkezi vardır. Yani Mill farklılığı fikirlerin oluşumu için bir zenginlik olarak değerlendirir. Aslında burada farklılığa ve çeşitliliğe vurgu yapması ve bunu olumlu olarak lanse etmesi onun iyimserliğini gösterir. O, Hobbes'un yaptığı gibi farklı bireylerin ihtiyaçları arasında kaçınılmaz bir rekabet tanımlamaz. Ve ona göre "hakikat sadece fikirlerin serbest piyasasında" ortaya çıkabilir (Heywood 2009: 51).

İkinci olarak bireyin var olan potansiyelleri dıştan belirlenemez. Kişideki bu potansiyelleri keşfedecek ve ona yön tayin edecek olan bireyin kendisidir. "Kendi yaşam planının seçmeyi topluma ya da kendi çevresinde bulunanlara bırakan kimsenin, maymun gibi taklit etme yetisinden başka hiçbir yetiye gereksinimi yoktur. Kendi planını kendi seçen kimse bütün yetilerini kullanır." (Mill 2000: 81) Mill yine *Özgürlük Üstüne*'de bireyin kendi yaşamında gerek bedensel, gerekse zihinsel ve ruhsal bakımlardan, kendi sağlığını düşünecek olanın yine kendisi olduğunu söyler (Mill 2000: 25). İşte bireyin kendi yaşamını kendi belirlenimleri noktasında yapması onu bireyselliğe sonuçta da mutluluğa götürecektir. Bu düşünce tarihinde otonom ya da özerklik denilen şeye karşılık gelir. "İstekleri ve dürtüleri kendinin olan – kendi kültürünce geliştirilmiş ve değiştirilmiş olduğundan kendi kişiliğinin ifadesi olan – insana karakter sahibi denir." (Mill 2000: 83) Liberalizmin referans aldığı birey "aklını kullanan ve kendine özgü, otonom bir yaratıcılığı ulaşan" bir bireydir. Liberalizmin bu rasyonel ve otonom birey ideali Mill vasıtasıyla gerçekleşme imkânı bulur.

Mill'in bireysel özerkliği bu şekilde tesis etmiş olması ona bazı eleştirilerin yönelmesine de neden olur. Mendus'da bu eleştiri sahiplerinden biridir.

Üzerinde liberalizmin bu kadar yaygın bir biçimde tesis edildiği özerklik nosyonunu anlamak için yalnızca Çinli kadınların ayakları benzetmesine değil,

fakat aynı zamanda, arı kovarı devlet benzetmesine de ihtiyacımız vardır. İnsanların bağımsız oldukları kadar, nasıl karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarını da anlamamız gerekir. Özerkliğin, yalnızca bireylerin bizzat doğalarında değil, fakat aynı zamanda, onların kendilerini içinde buldukları toplumun doğasında nasıl biçimlendiğini anlamamız gerekir (Yürüşen 1996: 176).

Her ne kadar Mill bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini böylesine vurgulamış olsa da insanın toplumsal yanını da unutmaz. Ona göre “insan ister istemez zorunlu olarak yalnız kendi sefil ferdiyetine ait şeylerle meşgul olan bencil bir mahlûk değildir.” (Mill 1965: 22-23) İnsan, Aristoteles’in de belirttiği üzere doğası gereği toplumsal bir varlıktır. İnsanın bu sosyal duyguları bencil duyguları kadar ‘doğal’ ve ‘faal’dir (Gürbüz 1999: 128). Yani Mill, Bentham’ın duyumlayan hayvan olarak öne çıkan insan anlayışı yerine toplumsal ve entelektüel bir hayvan olan insan anlayışını geçirir (Cevizci 2010: 1103).

Diğer taraftan bu farklılığa sahip özgür ve özerk bireyin garantisi ne olacaktır. Yani insan da bu ilkelerin korunmasını sağlayacak olan ilke nedir dediğimizde karşımıza hoşgörü kavramı çıkmaktadır. Çünkü çoğulculuk hoşgörü ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle özerk bireyleri bir arada tutmanın ahlaki formülü hoşgördür. Ortak düşünce ve inançlara dayanmayan ortak yaşam idealini bize sağlayacak olan hoşgördür. Burada Mill hoşgörü anlayışını çeşitlilik üzerine temellendirdiği için çok yönlü ve pozitif bir hoşgördür. Ancak temelde bireysel özerklik amacına hizmet ettiği içinde “...Mill’in hoşgörüünü bir kendinde iyi olarak değil, araçsal bir iyi olarak tesis ettiği söylenebilir.” (Yürüşen 1996: 170)

Sonuç olarak yararcılık ve liberalizmin önemli bir ismi olan Mill gerek liberalizmde gerekse yararcılıkta bireyselliğini sosyal refah anlayışıyla sentezler. Bu sentezin bir sonucu olarak bireyin refahı için devlet müdahalesini gerekçelendirildiği gibi diğer taraftan bireyselliğin, hakların kazanımı içinde gereken mücadele verilir. Özellikle gerek işçilerin gerekse kadın haklarını savunucusu olarak karşımıza çıkar. Bireyselliği gelişim temelinde değerlendirdiği için de çeşitliliğe ve özerkliğe büyük önem verir. Bireyde çeşitliliği ve özerkliği vurgularken bunları temin edecek bir ilkeye ihtiyaç duyar ki bu da hoşgördür. Tabii hoşgörü burada Mill’in bireyselliğinin garantörü olduğu gibi toplumsal refaha da büyük katkı sağlar. O zaman diyebiliriz ki onun hoşgürüsü temelde bireysel özerkliğe ve yarara hizmet ettiği gibi toplumsal refahında önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

- BİLLİNGTON, Ray (2011). *Felsefeyi Yaşamak*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇAĞLA, Cengiz (2007). *Mill*, İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GÜRBÜZ, Ahmet (1999). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararçılık Teorisinin Eleştirisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2009). *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yayınları.
- KUKATHAS, Chandran (2003). *The Liberal Archipelago*, New York: Oxford University Press, p. 158-173.
- KURER, Oskar (2006). *John Stuart Mill: liberal or utilitarian?*, The European Journal of the History of Economic Thought, 6:2 200-215.
- MACİT, Hanifi ve Yıldırım Torun (2014). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Ankara: Orion Kitabevi.
- MİLL, John Stuart (1965). *Faydacılık*, çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- MİLL, John Stuart (1990). “Kadınların Köleleştirilmesi: John Stuart Mill’in Diğer Eserlerinden Seçmeler”, çev. Şirin Tekeli, *Özgürlük Üstüne*, İstanbul: Belge Yayınları
- MİLL, John Stuart (2000). *Özgürlük üstüne*, çev. Alime Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.
- NİCHOLSON Peter P. (1985). “Toleration as a moral ideal”. Eds. John Horton, Susan Mendus, *Aspect of Toleration*, London: Methuen.
- VOLTAİRE. *Felsefe Sözlüğü II* (1977). çev. Lütfi Ay, İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.
- YÜRÜŞEN, Melih (1996). *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

